

ΜΕΣΟΣ ΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ (Ι) ΔΑΜΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟ

—Ιστορική επισκόπηση

Η λειτουργία του Υδροηλεκτρικού Σταθμού Πολυφύτου της ΔΕΗ, από το 1974 και μετά, είχε ως αποτέλεσμα τα νερά της τεχνητής λίμνης να κατακλύσουν το νότιο τμήμα της λεκάνης Κοζάνης-Σερβίων, αλλοιώνοντας ριζικά το ποτάμιο οικοσύστημα του Αλιάκμονα και των άμεσα συνδεδεμένων με αυτό ρεμάτων, και καταστρέφοντας την ιδιαίτερου κάλλους παραποτάμια περιοχή. Μαζί τους κατακλύστηκε ή αποκαλύφθηκε βίαια και διαβρώθηκε το σύνολο σχεδόν των υλικών καταλοίπων του παραποτάμιου πολιτισμού, σηματοδοτώντας μία από τις μεγαλύτερες πολιτισμικές καταστροφές, σε πανελλήνια τουλάχιστον κλίμακα.

ΑΡΕΤΗ ΧΟΝΔΡΟΓΙΑΝΝΗ-ΜΕΤΟΚΗ

Δρ Αρχαιολόγος

Προϊσταμένη της Εφορείας Αρχαιοτήτων Κοζάνης

Η ΚΟΙΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΥ ΡΟΥΣ ΤΟΥ ΑΛΙΑΚΜΟΝΑ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΤΟ ΝΟΤΙΟΤΕΡΟ τμήμα της ευρύτερης γεωλογικής λεκάνης Κοζάνης-Σερβίων¹ (εικ. 3). Στους πρόποδες των Πιερίων και των Καμβουνίων, με θέα τον Αλιάκμονα, χωροθετούνται οι κωμοπόλεις Βελβεντού και Σερβίων, ενώ στην αντίπερα όχθη, στις υπώρειες του Βούρινου, συναντάμε την κωμόπολη της Αιανής.

Η σημερινή οικιστική εικόνα, που σύμφωνα με τα ιστορικά δεδομένα διαμορφώθηκε σε βάθος χρόνου, σε διάρκεια χιλίων και πλέον ετών, προκύπτει από τη συνύπαρξη μεγάλου αριθμού οικισμών, που διαφοροποιούνται ως προς μια σειρά παραμέτρων: τη χωροθέτηση, το μέγεθος, την εσωτερική χωροοργάνωση, το χρόνο, το λόγο και τον τρόπο ίδρυσής τους, τη διάρκεια της κατοίκησης, τη διαδικασία της εξέλιξης, τη βάση της οικονομίας, το ρόλο και τη σημασία τους στο ιστορικό και κοινωνικοοικονομικό γίνεσθαι, την πολιτισμική τους παράδοση αλλά και τις ιδεολογικές αντιλήψεις των κατοίκων τους.

Προβάδισμα στην αρχαιότητα ίδρυσης στη σημερινή του θέση φαίνεται να έχει το Βελβεντό, που κατοικήθηκε πιθανόν από τον 8ο μεταχριστιανικό αιώνα, από κατοίκους που διέμεναν λίγα χιλιόμετρα νοτιότερα², με βεβαιότητα όμως από τον 12ο, περίοδο στην οποία ανάγονται κάποια από τα βυζαντινά εκκλησιαστικά μνημεία του³. Ακολουθούν η Αιανή και η μικρή κοινότητα της Καισάρειας, που ιδρύθηκαν στις αρχές του 11ου αιώνα, όπως βεβαιώνουν και οι βυζαντινές εκκλη-

Σημειώσεις

¹ Αναστόπουλος και Κουκουζάς 1972, σ. 70.

² Λιαμάδης κ.ά. 1970, σ. 63, Δημόπουλος 1998, σ. 54, Τσιάπαλη 2010, σ. 47 κ.ε.

³ Κίσσας 1994, σ. 147 κ.ε.

σίες της Αιανής⁴, μετά την καταστροφή του ρωμαϊκού και βυζαντινού οικισμού που υπήρχε στη θέση Παλαιόκαστρο Καισάρειας⁵.

Η Κοζάνη φαίνεται να δημιουργήθηκε κυρίως κατά την Τουρκοκρατία, με βασικό πυρήνα μια μικρή ομάδα φυγάδων από την Ήπειρο, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Σκίρκας, το 1390. Στην περιοχή όμως που καλύπτει η σημερινή πόλη, τα ιστορικά δεδομένα μαρτυρούν την ύπαρξη δύο μικρών βυζαντινών οικισμών, στις θέσεις Σώποτο και Τρίδενδρο, οι οποίοι ανάγονται στους πρώτους αιώνες της 2ης χιλιετίας, ενώ τα αρχαιολογικά δεδομένα δίνουν και μια τρίτη σύγχρονη ή ίσως παλαιότερη εγκατάσταση, στην πλατεία 25ης Μαρτίου. Οι κάτοικοι του πρώτου οικισμού μεταφέρθηκαν στην Κοζάνη γύρω στο 1450, ενώ ο

4 Πελεκανίδης 1962, σ. 363 κ.ε.

5 Λιαμάδης κ.ά. 1970, σ. 331, 364, Σιαμπανόπουλος 1974, σ. 292-297, Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1993α, σ. 400, της ίδιας 1997α, σ. 29, της ίδιας 1996, σ. 32, Παπαδόπουλος 2002, σ. 103-104, Νίγγελης 2004, σ. 155-157.

01

Η «Υψηλή Γέφυρα Σερβίων» και η τοπική κοινότητα Νεράιδα. Αποψη από νότια.

οικισμός του Τρίδενδρου είναι πιθανό να συνέχισε χωρίς διακοπή στην ίδια θέση, καθιστώντας το σημείο αυτό της πόλης –κατ’ επέκταση και την ίδια– μία από τις μακροβιότερες σύγχρονες πόλεις της περιοχής, με συνεχόμενη διάρκεια ζωής στην ίδια θέση για περισσότερο από μία χιλιετία⁶.

Τη ζωή της βυζαντινής πόλης που είχε αναπτυχθεί στο Κάστρο, της «σημαντικότερης από τις μεσαιωνικές πόλεις-κάστρα στο σημερινό νομό Κοζάνης»⁷, συνεχίζουν τα Σέρβια, στους πρόποδες του λόφου, με χρονολογία ίδρυσης το 1430⁸. Ανάλογη διάρκεια ζωής, 600 περίπου ετών, φαίνεται να έχουν και πολλοί άλλοι μικρότεροι οικισμοί στην περιοχή του Τσαρσιαμπά, νότια της Κοζάνης⁹.

Στην περίοδο της Τουρκοκρατίας όμως, με διάρκεια ζωής 300-600 ετών, αναγόνται και πολλοί άλλοι από τους σημερινούς οικισμούς, καθώς ο εποικισμός της περιοχής από Κονιάρους και Γιαρούκους Τούρκους, που έγινε στα τέλη του 14ου αιώνα, οδήγησε σε μια έντονη δημογραφική ανακατάταξη. Οι ντόπιοι κάτοικοι, που διέμεναν αρχικά στην εύφορη κοιλάδα του Αλιάκμονα, πάνω σε οδικές αρτηρίες και κοντά στα μεγάλα κέντρα, εκδιώχθηκαν ή εξαναγκάστηκαν σε φυγή, ιδρύοντας νέους οικισμούς σε ορεινές και δυσπρόσιτες περιοχές, ενώ τις θέσεις

⁶ Λιούφης 1924, σ. 11-41, Λιαμάδης κ.ά. 1970, σ. 35-36, 358-359, Καραμήτρου-Μεντεσιδή κ.ά. 1994, σ. 18-21, της ίδιας 1997β, σ. 203 κ.ε., Αυγερινού-Κολώνια 1997, σ. 60-68, Χατζιωάννου 2004, σ. 164 κ.ε.

⁷ Νεράντζη-Βαρμάζη 2004, σ. 162.

⁸ Μαλούτα 1956, σ. 69, Ευγενίδου 1997, σ. 79 κ.ε., Σαββιλωτίδης 1999, σ. 24, Νεράντζη-Βαρμάζη 2004, σ. 158 κ.ε., Χατζιωάννου 2004, σ. 164 κ.ε.

⁹ Λιαμάδης κ.ά. 1970, Παπαδόπουλος 2002, σ. 20 (σημ. 1), 102-104, Νεράντζη-Βαρμάζη 2004, σ. 161, Χατζιωάννου 2004, σ. 167.

τους κατέλαβαν οι εισβολείς¹⁰. Στις περιοχές των οικισμών αυτών αλλά και σε άλλες όμορες θέσεις, στις αρχές του 20ού αιώνα με την ανταλλαγή των πληθυσμών, εγκαταστάθηκαν πρόσφυγες, ιδρύοντας νέους οικισμούς¹¹.

Παράλληλα, πολλοί ορεινοί οικισμοί εγκαταλείφθηκαν μέσα στον 20ό αιώνα¹².

Αυτό που προκύπτει από τα παραπάνω είναι μια συνέχεια στην κατοίκηση της κοιλάδας από ντόπιους πληθυσμούς, για μιάμιση τουλάχιστον χιλιετία. Κατά περιόδους, και για λόγους που έχουν να κάνουν με την έλλειψη ασφάλειας των κατοίκων και της περιουσίας τους, λόγω των επικίνδυνων ιστορικών συνθηκών που είχαν δημιουργηθεί, παρατηρείται έντονη κινητικότητα τους εντός των ορίων της λεκάνης, σε θέσεις γειτονικές ή πιο απομακρυσμένες. Σε όσες εγκαταλείπονται, με βίαιο τρόπο ή προς αναζήτηση καλύτερης τύχης –παράγοντας που καθόρισε εν πολλοίς και την επιλογή των νέων θέσεων των οικισμών– η ζωή συνεχίζεται, δημογραφικά όμως διαφοροποιημένη. Το ποσοστό των οικισμών που οφείλεται σε οργανωμένη μετεγκατάσταση πληθυσμών από μακρινές περιοχές ανέρχεται στο ίδιο περίπου ποσοστό με αυτό των ντόπιων οικισμών¹³, ενώ σχεδόν μηδαμινό είναι αυτό της «αυτόβουλης» μετοικεσίας πληθυσμιακών ομάδων-φυγάδων από μακρινές περιοχές.

Η εξέλιξη και η ανάπτυξη των υφιστάμενων σήμερα οικισμών, καθώς και ο ρόλος και η σημασία τους στη ζωή της περιοχής, είναι απόρροια ενός συνόλου παραμέτρων με σημαντικό παράγοντα την οικονομία, οι οποίες, σε συνάρτηση με τις εκάστοτε ιστορικές συνθήκες, ανήγαγαν κατά περιόδους ορισμένους οικισμούς σε οικονομικά και διοικητικά κέντρα και οδήγησαν άλλους σε παρακμή ή εγκατάλειψη και ερήμωση.

Ιδιαίτερο αρχαιολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι οι θέσεις που επιλέχθηκαν για την ίδρυση των υφιστάμενων σήμερα οικισμών, σε λίγες μόνο περιπτώσεις, με βάση τα μέχρι τώρα δεδομένα της έρευνας¹⁴, εντοπίζονται πάνω σε αρχαίους οικισμούς, τουλάχιστον σε ό,τι αφορά τον αρχικό πυρήνα τους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα που μας είναι γνωστά μέχρι σήμερα προέρχονται από μικρό αριθμό οικισμών, χωρίς αυτό να οφείλεται απαραίτητα σε ελλιπή έλεγχο της σύγχρονης δόμησης, και αποτελούν συνήθως κτερίσματα τάφων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου (του τέλους της 2ης και των αρχών της 1ης χιλιετίας π.Χ.) ή λίγο πρωιμότερων, της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (β' μισό της 2ης χιλιετίας π.Χ.). Η χωρική αυτή ταύτιση των συγκεκριμένων περιόδων με σύγχρονους οικισμούς εκτιμούμε ότι είναι περισσότερο τυχαία, λόγω της μεγάλης διασποράς και του μικρού μεγέθους των οικισμών που χαρακτηρίζουν κατά τις εποχές αυτές την κατοίκηση στην περιοχή, παρά υπαγορευόμενη, εκτός ίσως από ένα μικρό ποσοστό, από παρόμοιους λόγους ίδρυσης των οικισμών. Σε λίγες περιπτώσεις εντοπίστηκαν τάφοι ή οικιστικά κατάλοιπα της Ρωμαϊκής εποχής, σπανιότερα και της Ελληνιστικής, ενώ μοναδική παραμένει, τουλάχιστον προς το παρόν, η περίπτωση της Νεράιδας, που ιδρύθηκε πάνω σε ψηλό λόφο με κατοίκηση κατά την Ελληνιστική και την Προϊστορική εποχή¹⁵ (εικ. 2).

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί ότι η πόλη της Κοζάνης, πιθανόν και άλλοι μεγάλοι σύγχρονοι οικισμοί της λεκάνης Κοζάνης-Σερβίων, συμπεριέλαβε και κάλυψε σε επόμενες επεκτάσεις της και περιοχές που είχαν κατοικηθεί προηγουμένως, κατά την Αρχαϊκή-Κλασική-Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή¹⁶, χωρίς όμως αυτό να συνδέεται με το λόγο της σύγχρονης εγκατάστασης στη θέση ή τη διάρκεια ζωής του υφιστάμενου οικισμού. Η διαχρονική ωστόσο κατοίκηση ή άλλη λειτουργία μιας συγκεκριμένης θέσης ή ενός ευρύτερου χώρου υποδηλώνει σύμπτωση μεγάλου αριθμού παραγόντων που τον καθιστούν κατάλληλο για τη συγκεκριμένη χρήση, κατατάσσοντάς τον έτσι, εύλογα, μεταξύ των σημαντικότερων μιας περιοχής.

Η οικιστική αυτή εικόνα που περιγράψαμε, αναλογικά, μοιάζει να χάνεται στα βάθη των αιώνων, στις πρώτες γεωργικοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις, και να χαρακτηρίζει διαχρονικά την κατοίκηση στην περιοχή, με μικρότερη ή μεγαλύτερη

¹⁰ Λιαμάδης κ.ά. 1970, σ. 35, Μουτσόπουλος 1971, σ. 6, Αυγερινού-Κολώνια 1997, σ. 60-61, Παπαδόπουλος 2002, σ. 105-106, Χατζιωάννου 2004, σ. 165-167.

¹¹ Λιαμάδης κ.ά. 1970, Παπαδόπουλος 2002, σ. 20, σημ. 1.

¹² Σαββιλωτίδης 1999, σ. 133-134, Χονδρογιάννη-Μετόκη (υπό έκδ.).

¹³ Σαββιλωτίδης 1999, σ. 130 κ.ε., Παπαδόπουλος 2002, σ. 20, σημ. 1.

¹⁴ Λιαμάδης κ.ά. 1970, Καραμήτρου-Μεντεσιδη 1993β, της ίδιας 1994, σ. 41 κ.ε., της ίδιας 1996, σ. 32, της ίδιας 1997β, σ. 203 κ.ε., της ίδιας 2010, Καραμήτρου-Μεντεσιδη κ.ά. 1994, σ. 18-21, Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997α, σ. 59 κ.ε., της ίδιας 1997β, σ. 635 κ.ε., της ίδιας 2012.

¹⁵ Χονδρογιάννη-Μετόκη 2009, σ. 449.

¹⁶ Καραμήτρου-Μεντεσιδη 1993β, της ίδιας 1997β, σ. 203 κ.ε., της ίδιας 2009, σ. 111, Καραμήτρου-Μεντεσιδη κ.ά. 1994, σ. 18-19, Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997β, σ. 641-642.

διασπορά κατά χρονική περίοδο και με διαφοροποιήσεις κοινωνικοοικονομικού και ιδεολογικού περιεχομένου.

Στο πλαίσιο αυτό, τα ερείπια επτά κάστρων – τα περισσότερα αβέβαιης μέχρι τώρα χρονολόγησης – κτισμένων πάνω σε πολύ ψηλούς και φυσικά οχυρούς λόφους στα όρια της λεκάνης, φαίνεται να αποτέλεσαν στην εποχή τους σημεία αναφοράς για την ευρύτερη περιοχή, παρέχοντας προστασία στους κατοίκους της. Πρόκειται για το Παλαιόκαστρο (ή Παλαιογράτσανο) Βελβεντού στα ανατολικά, το Κάστρο Λευκάρων στα βορειοανατολικά, το Κάστρο Οινόης στα βόρεια και τα Κάστρα Κτενίου (εικ. 9), Ροδιανής και Λευκοπηγής στα δυτικά¹⁷. Επιπλέον, το Βυζαντινό Κάστρο των Σερβίων, στην ένωση Πιερίων και Καμβουνίων, αλλά και το μικρότερο του Βελβεντού στα Πιέρια μοιάζουν να ελέγχουν ακόμα τις ορεινές διαβάσεις.

Στο νότιο όριο της λεκάνης εντοπίζεται η φυσική δίοδος του Σαρανταπόρου. Πρόκειται για ένα από τα σημαντικότερα φυσικά περάσματα της Δυτικής Μακεδονίας που συνδέει διαχρονικά την ευρύτερη περιοχή με τη Θεσσαλία και τη Νότια Ελλάδα, ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας κατά τους ιστορικούς χρόνους και με αδιαμφισβήτητο σημαντικό κοινωνικοοικονομικό ρόλο κατά την Προϊστορική εποχή. Το πέρασμα έχει δύο εξόδους προς την περιοχή του Αλιάκμονα, τη δίοδο του Κάστρου των Σερβίων (εικ. 7) και εκείνη του Στενού «Πόρτες», επωνυμία που έλαβε η θέση λόγω της πύλης που έκλεινε το πέρασμα κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας¹⁸.

Σημαντική ποτάμια οδό για τις μετακινήσεις από τα ανατολικά προς τα δυτικά και αντίστροφα αποτελούσε ο Αλιάκμονας¹⁹, ο οποίος πριν από τη δημιουργία της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου διέρρεε την περιοχή με διεύθυνση νοτιοδυτικά-βορειοανατολικά, ενώ σύντομη διέξοδος προς τη θάλασσα εξασφαλιζόταν, όπως και σήμερα, μέσω των διόδων των Πιερίων. Ο παραποτάμιος χώρος καλυπτόταν από πυκνό δάσος με πλατάνια, λεύκες και φτελιές, ενώ εύφορες καλλιεργήσιμες εκτάσεις απλώνονταν κατά μήκος και των δύο οχθών του ποταμού, ιδιαίτερα στα δεξιά της ροής του²⁰, όπου έφταναν σε πλάτος 1,5 χλμ.

¹⁷ Λιαμάδης κ.ά. 1970, Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1999.

¹⁸ Παπαθανασίου 1939, σ. 1-4, Μαλούτας 1956, σ. 15, 27-28, Χατζιωάννου 2004, σ. 166.

¹⁹ Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997γ, σ. 77 κ.ε., Παπαδόπουλος 2002, σ. 20-25.

²⁰ Παπαθανασίου 1939, σ. 1-4, Δημόπουλος 1998, σ. 244, 250-251, Χρισταφακόπουλος 2000, σ. 17, Παπαδόπουλος 2002, σ. 21.

03

Άποψη της γεωλογικής λεκάνης Κοζάνης-Σερβίων, από βορειοδυτικά. Μπροστά η πόλη της Κοζάνης και στο βάθος η τεχνητή λίμνη Πολυφύτου και ο Όλυμπος.

Η επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων των αντίπερα περιοχών, μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα και σύμφωνα με το σύνολο των δεδομένων, ήταν εφικτή μόνο όταν η ροή του ποταμού ήταν μειωμένη²¹, κατά τη θερινή κυρίως περίοδο, ενώ το υπόλοιπο διάστημα ο Αλιάκμονας οριοθετούσε και διαχωρίζε τις δύο περιοχές, επιφυλάσσοντας συχνά γι' αυτές διαφορετική ιστορική πορεία και πολιτισμική εξέλιξη. Το πέρασμα του ποταμού, ο οποίος στο μεγαλύτερο τμήμα του εντός της κοιλάδας είχε αρκετό πλάτος και σχετικά μικρό βάθος, γινόταν από πολλά ρηχά σημεία του, όπου υπήρχαν περάσματα γενικότερης ή πιο τοπικής χρήσης, σε άμεση συνάρτηση με τους χειρσαίους δρόμους. Ένα από τα σημαντικότερα, στο οποίο κατέληγαν πολλοί δρόμοι από το βορειοδυτικό τμήμα της λεκάνης, εντοπιζόταν στο ύψος του Ρυμνίου, στο ρηχότερο σημείο του ποταμού, όπου κατά τους νεότερους χρόνους υπήρχε καρόδρομος που ονομαζόταν «πόρος»²². Ιδιαίτερης επίσης σημασίας, τουλάχιστον κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, ήταν και το πέρασμα-«πόρος» του Σπάρτου, στη θέση Παλιόχανο, όπου υπήρχε χάνι για τη στάθμευση των διερχομένων²³. Το πέρασμα, εκτός από τις γύρω κοινότητες, εξυπηρετούσε και όλη την περιοχή της Κοζάνης καθώς και τους υπόλοιπους νομούς (Π.Ε.) της Δυτικής Μακεδονίας. Ήταν το μοναδικό για την ευρύτερη περιοχή (μέχρι και την Αμυνδαλιά στα ανατολικά) και το συντομότερο για τη Θεσσαλία, ακριβώς απέναντι από τη θέση Κρυόβρυση Κρανιδίων και τα Στενά «Πόρτες» κοντά στο Προσήλιο, όπου επίσης υπήρχαν χάνια που εξυπηρετούσαν τους ταξιδιώτες²⁴. Ανάλογα ρηχά σημεία-περάσματα, πιο τοπικής ή λιγότερο διαχρονικής χρήσης, υπήρχαν στην Καισάρεια, στη θέση Παλαιόκαστρο²⁵, όπου εντοπίζεται ο ρωμαϊκός και βυζαντινός οικισμός, στο Βελβεντό, που συνέδεε την περιοχή με τους απέναντι οικισμούς της μικρής κοιλάδας των Ιμερών, και στα Σέρβια²⁶.

Στο ύψος των Σερβίων, στο στενότερο σημείο του ποταμού, κατασκευάστηκε η πρώτη γέφυρα το 1912, την οποία κατέστρεψαν το 1941 οι Εγγλέζοι για να εμποδίσουν τους Γερμανούς. Την ίδια τύχη είχε και η επόμενη πρόχειρη ξύλινη γέφυρα, την οποία κατέστρεψαν το 1943 οι Έλληνες αντάρτες για να εμποδίσουν

²¹ Σιαμπανόπουλος 1974, σ. 271-272.

²² Σιαμπανόπουλος 1974, σ. 149-151, 272, Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997γ, σ. 83.

²³ Πληροφορία κατοίκων της περιοχής.

²⁴ Λιαμάδης κ.ά. 1970, σ. 80.

²⁵ Σιαμπανόπουλος 1974, σ. 272.

²⁶ Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997γ, σ. 84.

τους Ιταλούς. Το 1950 κατασκευάστηκε από το στρατό μια σιδερένια γέφυρα, η οποία το 1974 κατακλύστηκε από τα νερά της τεχνητής λίμνης²⁷, ενώ στο ενδιαμέσο διάστημα η διάβαση γινόταν με «καρούλι». Μια δεύτερη όμοια κατασκευή υπήρχε και σωζόταν μέχρι πρόσφατα, στη μικρή κοιλάδα της Μονής Ιλαρίωνα, στο νοτιοδυτικό όριο της λεκάνης (εικ. 6). Σήμερα, τη θέση της σιδερένιας γέφυρας καταλαμβάνει η «Υψηλή Γέφυρα Σερβίων», μήκους 1.372 μ., ένα από τα σημαντικότερα τεχνολογικά επιτεύγματα της σύγχρονης εποχής αλλά και ένα από τα αξιοθέατα της περιοχής (εικ. 1), ενώ μια δεύτερη παρόμοια κατασκευάστηκε την ίδια περίοδο στον «πόρο» Ρυμνίου, επιβεβαιώνοντας τη λειτουργικότητα και τη διαχρονικότητα των δύο περασμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην κοιλάδα του μέσου ρου του Αλιάκμονα το μεγάλο πλάτος του ποταμού και η αυξημένη ροή του δεν επέτρεψαν την κατασκευή πέτρινων γεφυριών, ενώ και η δεύτερη σιδερένια γέφυρα που κατασκευάστηκε από το στρατό στο ύψος του Ρυμνίου κατέρρευσε στο πρώτο πλημμύρισμά του²⁸. Ωστόσο, η διαχρονική κατοίκηση της περιοχής, που αρχίζει από την Αρχαιότερη Νεολιθική περίοδο, και η συγκέντρωση οικισμών και στις δύο όχθες του ποταμού, στο σημείο αυτό, υποδηλώνουν τουλάχιστον την ύπαρξη,

²⁷ Σαββιωτίδης 1999, σ. 81, Χονδρογιάννη-Μετόκνη 1997γ, σ. 83, Δημόπουλος 1998, σ. 250.

²⁸ Χονδρογιάννη-Μετόκνη 1997γ, σ. 82-83.

04

Η ανασκαφή στον διαλυμένο ελληνιστικό και προϊστορικό οικισμό της θέσης Κάτω Μπράβας Βελβεντού. Στο βάθος ο εγκαταλειμμένος σήμερα «οικισμός της ΔΕΗ», που ιδρύθηκε τη δεκαετία του 1970, για τις ανάγκες κατασκευής του Φράγματος Πολυφύτου.

καθώς και τη μακρόχρονη λειτουργία κάποιου σημαντικού φυσικού περάσματος.

Το γεωλογικό υπόβαθρο της λεκάνης Κοζάνης-Σερβίων συνίσταται από χερσαίες και λιμναίες ιζηματογενείς αποθέσεις, όπως κροκαλοπαγή, άμμους, αργίλους, μάργες, πηλούς, κοκκινόχωμα κ.ά., ενώ μέσω του πυκνού υδρογραφικού της δικτύου καταλήγουν σ' αυτήν διάφορα πετρώματα από τα γύρω βουνά. Έτσι, κατά μήκος των ρεμάτων κυρίως, συναντώνται ασβεστόλιθοι, ψαμμίτες, σχιστόλιθοι, γνεύσιοι, πυριτόλιθοι και οφιόλιθοι, πετρώματα κατάλληλα για την οικοδομική δραστηριότητα και τον εργαλειικό εξοπλισμό των κατοίκων²⁹.

Από το 1974 και εξής, με την ολοκλήρωση και λειτουργία του Υδροηλεκτρικού Σταθμού Πολυφύτου από τη ΔΕΗ, τα νερά της τεχνητής λίμνης κατέκλυσαν το νότιο τμήμα της λεκάνης, αλλοιώνοντας ριζικά, σχεδόν «σοκαριστικά», το ποτάμιο οικοσύστημα του Αλιάκμονα και των άμεσα συνδεδεμένων με αυτό ρεμάτων, καταστρέφοντας παράλληλα την ιδιαίτερου κάλλους παραποτάμια περιοχή³⁰. Μαζί τους κατακλύστηκε ή αποκαλύφθηκε βίαια και διαβρώθηκε το σύνολο σχεδόν των υλικών καταλοίπων του παραποτάμιου πολιτισμού, σηματοδοτώντας μία από τις μεγαλύτερες πολιτισμικές καταστροφές, σε πανελλήνια τουλάχιστον κλίμακα³¹.

²⁹ Χονδρογιάννη-Μετόκη 1993, σ. 106.

³⁰ Χρισταφακόπουλος 2000, σ. 14, 20.

³¹ Χονδρογιάννη-Μετόκη 2009, σ. 449 κ.ε.

05

06

Στα χρόνια που ακολούθησαν το σχηματισμό της λίμνης, ένα νέο οικοσύστημα δημιουργήθηκε (εικ. 5), νέες αναπτυξιακές δυνατότητες παρουσιάστηκαν για την περιοχή και η οικονομία όπως και η διαβίωση προσαρμόστηκαν στο νέο «τεχνητό» ή ανθρωπογενές περιβάλλον³². Παρόμοια, και η αρχαιολογική έρευνα επικεντρώθηκε στην παραλίμνια περιοχή, περισυλλέγοντας, διασώζοντας και αξιοποιώντας τα αποσπασματικά και απρόσμενα κομμάτια ιστορίας που ερήμην της αποκαλύφθηκαν (εικ. 4).

Η τεχνητή λίμνη Πολυφύτου είναι επιμήκης, με μέση έκταση 74 τετρ. χλμ. Έχει μέγιστο πλάτος 2,5 χλμ. και μήκος που κυμαίνεται μεταξύ 22 και 31 χλμ., ανάλογα με τη στάθμη του υδάτινου όγκου, η οποία παρουσιάζει σοβαρή αυξομείωση 21 μ., με μέγιστο υψόμετρο τα 291 μ. και ελάχιστο τα 270 μ.³³.

Πέρα όμως από αυτά τα τεχνικά χαρακτηριστικά, οι μετρήσεις που έγιναν μέχρι τώρα στους ανασκαμμένους αρχαιολογικούς χώρους και η επιφανειακή έρευνα των τελευταίων ετών έδειξαν επιπλέον ότι η περιοχή που καλύπτεται από τη λί-

³² Δημόπουλος 1998, σ. 252 κ.ε.,
 Χρισταφακόπουλος 2000.

³³ Χρισταφακόπουλος 2000, σ. 12-13.

07

05

Υδρόβια πουλιά και ψάρεμα στη λίμνη.

06

Το «καρούλι» της Μονής Ιλαρίωνα. Στην περιοχή σήμερα έχει κατασκευαστεί το Φράγμα Μέσου Αλιάκμονα.

07

Η φυσική δίοδος του Κάστρου των Σερβίων, από βορειοανατολικά, από την περιοχή του Κάστρου.

08

Άποψη της θέσης Κρυόβρυση Κρασιδίων, όπου εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν διαλυμένα κατάλοιπα οικισμών και νεκροταφείων ιστορικών και προϊστορικών χρόνων. Στο βάθος, η θέση Προφήτης Ηλίας, με κατοίκηση στη Νεολιθική εποχή.

08

μνη αυξάνεται συνεχώς και ανεξέλεγκτα, λόγω του μεγάλου όγκου των φερτών επιχώσεων. Το αποτέλεσμα είναι ολοένα και περισσότερες από τις εντοπισμένες θέσεις να κινδυνεύουν με πλήρη διάλυση ή οριστικό κατακλυσμό από τα νερά και παράλληλα νέες άγνωστες θέσεις να έρχονται συνεχώς στο φως. Ο κατάλογος των πληττόμενων χώρων μοιάζει πως δεν έχει τέλος. Πιο ευνοημένες, υπό αυτές τις συνθήκες και με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα, φαίνεται να είναι οι θέσεις που καλύφθηκαν μόνιμα από τα νερά, η επιβεβαίωση όμως της υπόθεσης όπως και ο προσδιορισμός του ακριβούς αριθμού τους εναπόκειται στους αρχαιολόγους του μέλλοντος.

Προς το παρόν, η σταθεροποίηση της στάθμης της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου, η οποία αναμένεται να συμβεί με τη λειτουργία του νέου φράγματος της ΔΕΗ στον Ιλαρίωνα (Φράγμα Μέσου Αλιάκμονα), φαίνεται να αποτελεί τη μοναδική λύση, τουλάχιστον όσον αφορά την οριστικοποίηση του αριθμού των πληττόμενων χώρων³⁴.

³⁴ Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999, σ. 242.

09

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Αναστόπουλος / Κουκουζάς 1972: Αναστόπουλος Ι.Χ. / Κουκουζάς Κ.Ν., Γεωλογική και κοιτασματολογική μελέτη νοτίου τμήματος λιγνιτοφόρου λεκάνης Πτολεμαΐδος, Αθήνα 1972.

Αυγερινού-Κολώνια 1997: Αυγερινού-Κολώνια Σ., «Μορφές και χαρακτηριστές της κοζανίτικης αρχοντικής κατοικίας», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία - Πολιτισμός, Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, σ. 59-95.

Δημόπουλος 1998: Δημόπουλος Β.Δ., *Το Βελβεντό στην ιστορική του πορεία*, Βελβεντό 1998.

Ευγενίδου 1997: Ευγενίδου Δ., «Τα βυζαντινά μνημεία των Σερβίων», *Πρακτικά Πανσερβιώτικου Συνεδρίου, Για την ανάπτυξη της περιοχής*, 6-8 Οκτ. 1995, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 79-84.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1993α: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., «Παλαιόκαστρο Καισαρείας», *ΑΔ 43* (1988), Χρονικά Β2, 1993, σ. 400.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1993β: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., *Κοζάνη, πόλη Ελιμιώτιδος, Αρχαιολογικός οδηγός*, Θεσσαλονίκη 1993.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1994: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., «Αρχαιότητες του Βελβεντού, τα πρώτα ιστορικά συμπεράσματα», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: Βελβεντό, χθες, σήμερα, αύριο. Ανάδειξη-ανάπτυξη της περιοχής ως πολιτισμικού και τουριστικού πόλου*, Βελβεντό, 5-7 Νοεμβρίου 1993, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 41-98.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1996: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., *Αιανή*, Αθήνα 1996.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1997α: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., «Αιανή 1983-1997», *ΑΕΜΘ 10Α* (1996), 1997, σ. 23-40.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1997β: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., «Κοζάνη, μία αρχαία πόλη», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία-Πολιτισμός, Σεπτέμβριος 1993*, Κοζάνη 1997, σ. 203-231.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 1999: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., *Βόιον - Νότια Ορεστίς. Αρχαιολογική έρευνα και ιστορική τοπογραφία*, Θεσσαλονίκη 1999.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 2009: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., «Αιανή και νομός Κοζάνης: δέκα χρόνια έρευνας», *ΑΕΜΘ 20 χρόνια, Επετειακός τόμος*, 2009, σ. 105-126.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη 2010: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ., *Βελβεντό. Αρχαιότητες και Ιστορία*, Αιανή 2010.

Καραμήτρου-Μεντεσίδη κ.ά. 1994: Καραμήτρου-Μεντεσίδη Γ. / Κίσσας Σ. / Σιαμπανόπουλος Κ., *Νομός Κοζάνης, Τουριστικός οδηγός*, Θεσσαλονίκη 1994.

Κίσσας 1994: Κίσσας Σ., «Μεταβυζαντινά μνημεία της περιοχής Βελβεντού», *Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: Βελβεντό, χθες, σήμερα, αύριο. Ανάδειξη-ανάπτυξη της περιοχής ως πολιτισμικού και τουριστικού πόλου*, Βελβεντό, 5-7 Νοεμβρίου 1993, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 147-157.

Λιαμάδης κ.ά. 1970: Λιαμάδης Ν. / Μακρής Δ. / Μπέλος Α. / Παπαϊωάννου Λ. / Σιαμπανόπουλος Κ., *Γνωριμία με τον νομό Κοζάνης. Ιστορικός, τουριστικός και λαογραφικός οδηγός νομού Κοζάνης*, Θεσσαλονίκη 1970.

Λιούφης 1924: Λιούφης Π.Ν., *Ιστορία της Κοζάνης*, Αθήνα 1924.

Μαλούτας 1956: Μαλούτας Μ.Ε., *Τα Σέρβια. Ιστορική και λαογραφική επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη 1956.

Μουτσόπουλος 1971: Μουτσόπουλος Ν.Κ., *Μακεδονική Αρχιτεκτονική. Συμβολή εις την μελέτην της ελληνικής οικίας (Δεύτερος κύκλος μαθημάτων)*, Θεσσαλονίκη 1971.

Νεράντζη-Βαρμάζη 2004: Νεράντζη-Βαρμάζη Β., «Βυζαντινή περίοδος», στο Ν. Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά. Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 158-163.

- Νίγδελης 2004: Νίγδελης Π.Μ., «Η περίοδος της Ρωμαϊκής κυριαρχίας», στο Ν. Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά. Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 155-157.
- Παπαδόπουλος 2002: Παπαδόπουλος Π.Ζ., *Καισαρεία. Ένας ιστορικός οικισμός της Δυτικής Μακεδονίας*, Κοζάνη 2002.
- Παπαθανασίου 1939: Παπαθανασίου Θ., *Το Μεσαιωνικόν Φρούριον των Σερβίων*, Θεσσαλονίκη 1939.
- Πελεκανίδης 1962: Πελεκανίδης Σ., «Έρευναι εν Άνω Μακεδονία», *Μακεδονικά* 5 (1962), σ. 363-414.
- Σαββιλωτίδης 1999: Σαββιλωτίδης Κ.Κ., *Σέρβια. Αρχαιολογία, Ιστορία, Μνημεία, Φυσικό περιβάλλον, Χάρτες, Χρήσιμες πληροφορίες*, Σέρβια 1999.
- Σιαμπανόπουλος 1974: Σιαμπανόπουλος Κ., *Αιανή. Ιστορία, Τοπογραφία, Αρχαιολογία*, Θεσσαλονίκη 1974.
- Τσιάπαλη 2010: Τσιάπαλη Μ., «Αρχαιολογικά δεδομένα των ανασκαφών στο Βελβεντό Κοζάνης: προδρομικές παρατηρήσεις», *ΑΕΜΘ* 21 (2007), 2010, σ. 47-54.
- Χατζηγιάννου 2004: Χατζηγιάννου Μ.-Χ., «Η Κοζάνη και η περιοχή της κατά την Τουρκοκρατία», στο Ν. Καλογερόπουλος (επιμ.), *Κοζάνη και Γρεβενά. Ο χώρος και οι άνθρωποι*, Θεσσαλονίκη 2004, σ. 164-171.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη 1993: Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Από την έρευνα στην παραποτάμια-παραλίμνια περιοχή του Αλιάκμονα», *ΑΕΜΘ* 4 (1990), 1993, σ. 105-119.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997α: Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Τεχνητή λίμνη Πολυφύτου. Παραποτάμιος προϊστορικός πολιτισμός», *Πρακτικά Πανσερβιώτικου Συνεδρίου, Για την ανάπτυξη της περιοχής*, 6-8 Οκτωβρίου 1995, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 59-70.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997β: Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Η προϊστορική έρευνα στο νομό Κοζάνης», *Πρακτικά Α΄ Συνεδρίου, Η Κοζάνη και η περιοχή της. Ιστορία - Πολιτισμός*, Σεπτέμβριος 1993, Κοζάνη 1997, σ. 635-651.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη 1997γ: Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Ο Αλιάκμων και ο ρόλος του στην Προϊστορία. Μια πρώτη προσέγγιση», *Δυτικομακεδονικά Γράμματα*, Έτος Η΄, Κοζάνη 1997, σ. 77-90.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη 1999: Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Από την προϊστορική έρευνα στην κοιλάδα του μέσου ρου του Αλιάκμονα», *Αρχαία Μακεδονία* VI, τόμ. 1, 1999, σ. 241-258.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη 2009: Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Αλιάκμων 1985-2005: η αρχαιολογική έρευνα στην περιοχή της τεχνητής λίμνης Πολυφύτου (κοιλάδα μέσου ρου του Αλιάκμονα), αποτελέσματα και προοπτικές», *ΑΕΜΘ* 20 χρόνια, Επετειακός τόμος, 2009, σ. 449-462.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη (υπό έκδ.): Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Αλιάκμων 2010. Η ανασκαφή στη Λάβα και στην Παλιοκαστανιά Σερβίων», *ΑΕΜΘ* 26 (2011), υπό έκδοση.
- Χονδρογιάννη-Μετόκη 2012: Χονδρογιάννη-Μετόκη Α., «Η αρχαιολογική έρευνα στη Λάβα και την ευρύτερη περιοχή Σερβίων», εφημ. «Σερβιώτικα Νέα», έτος 25ο, φύλλο 210, Ιανουάριος- Φεβρουάριος 2012.
- Χρισταφακόπουλος 2000: Χρισταφακόπουλος Ν.Χ., «Διερεύνηση δυνατοτήτων αναβάθμισης του υδροτόπου στη λίμνη Πολυφύτου ως υδροβιότοπου με παρεμβάσεις μικρής κλίμακας», αδημ. διδ. διατρ., Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Θεσσαλονίκη 2000.